

ВОЛОСТІ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ
(кінець XVIII - перша чверть XX ст.)

Протягом 130 років у Російській імперії органами самоврядування на селі були волосні установи. Щоб забезпечити своєчасну і повну сплату ренти, потрібно було підпорядкувати населення системі позаекономічного примусу. Для здійснення фіскально-адміністративної мети використовувалися сільські общини (громади), що збереглися з первісно-общинного укладу. В умовах панування феодальних відносин, вони зазнали значних змін, проте саме на них опиралися місцеві органи бюрократії. З розвитком товарно-грошових відносин збільшувались повинності селян, які засвідчили про зростання залежності сільських общин від державної влади. Уряд намагався контролювати структуру і компетенцію сільських органів.

7 серпня 1797 р. Павло I підписав указ «Про поділ казенних населених пунктів на волості і про порядок їх внутрішнього управління», згідно якого встановлювалась нова адміністративна одиниця - волость. Волость охоплювала населення декількох населених пунктів, але не більше 3 тис. ревізьких душ. Назва волості визначалась назвою населеного пункту, в якому перебувало волосне правління. Приміщення волосного правління наймали або будували. На 1820 р. у Чернігівській губернії нараховувалась 71 козака волость і 31 волость державних селян, всього 102 волості. Так, у Борзенському, Чернігівському, Остерському та Козелецькому повітах було по 10 волостей, Сосницькому - 9, Кролевецькому - 8, Ніжинському і Конотопському - по 7, Глухівському - 6, Городницькому - 5, Стародубському, Мглинському, Новгород-Сіверському, Суразькому - по 4. Найменшим за чисельністю був Новозибківський повіт, до складу якого входило лише 3 волості [1, с.51]. Таким чином, у залежності від кількості населення у волості та відстані між населеними пунктами в середньому на один повіт Чернігівської губернії припадало від 4 до 10 волостей.

У південних густонаселених регіонах губернії, де компактно проживали козаки, основну масу складали козачі волості. Так, з 10 волостей Борзенського повіту 9 були козачими, з 10 волостей Козелецького повіту до козачих відносилися 8 волостей, з 10 волостей Чернігівського повіту були козачими 7, з 9 волостей Сосницького повіту до козачих належали 7, а з 8 волостей

Кролевецького повіту також 7 були козачими. В інших густонаселених повітах кількість козачих волостей була дещо меншою [2, арк.68-73]. Таким чином, кількість волостей державних селян і козаків в залежності від географічного розміщення повіту була різною.

У середньому в кожній волості проживало від 1 до 3 тис. душ. Найменш населеною була Обмачівська волость Конотопського повіту, в якій проживало лише 927 державних селян. Найбільш населеними були Вересоцька волость - 3 198 козаків і Носівська волость Ніжинського повіту, в якій було 3 456 козаків, Почепівська волость Мглинського повіту з населенням 3 704 душі [3, арк.68-73]. Головними чинниками при утворенні волостей були: близькість всіх населених пунктів до волосного центру та визначена законом кількість населення волості.

У 1834 р. намітилась тенденція до реформування системи управління у державних селян та козаків. Це проявилось в утворенні попечительств і станів. У Чернігівській губернії було створено не менше 10 попечительств. Згідно з реформою було змінено і самі волості. У Ніжинському повіті з 7 волостей залишилися 3, а в Борзенському повіті з 10 волостей - 4 [4, арк.45-46]. Подібна ситуація була і в інших повітах. Отже, в середині 30-х років XIX ст. законодавством було розпочато реформування волостей в сторону їх укрупнення. Згідно з реформою волості поділялись на стани. У кожній волості було утворено від 3 до 5 станів. У 1834 р. в Комаровській волості Борзенського повіту було 5 станів, у Шаповалівській, Івангородській, Ічнянській - по 4 стани. Подібна ситуація була і в Ніжинському повіті. У Веркіївській волості було 5 станів, у Талалаївській - 4, Носівській - 3 стани [5, арк.45-46].

У кожен стан входило від 2 до 6 населених пунктів. Законодавством визначався і адміністративний центр стану. За назвою цього поселення називався стан. Як правило, становим центром ставав найбільший населений пункт. Кількість жителів у стані коливалась від 700 до 2 тис. осіб [6, арк.45-46].

У кожній волості встановлювалось своє правління на чолі з волосним головою. Волосні сходи складалися із сільських старост або виборних домогосподарів кожного населеного пункту. Вибори відбувалися через кожні 2 роки. Загальні питання селянського життя вирішувалися на волосних сходах, куди входили селяни-домогосподарі. До 1838 р. волосний голова затверджувався Казенною палатою. При волосних правліннях функціонували волосні суди або розправи, які розглядали цивільні та незначні кримінальні справи.

Реформу управління державними селянами викликала криза кріпосницького ладу, наслідком якої стало розорення селян. Їх дія почалась із створення Міністерства державних маєтностей 1 січня 1838 р. П.Д.Кисельовим і вилучення всіх справ державних маєтностей і державних селян із міністерства фінансів і його філій у губерніях - Казенних палат. Закон встановлював чотириступеневу систему управління на місцях: палати державних маєтностей - окружні - волосні - сільські управління.

31 січня 1839 р. була відкрита Чернігівська палата державних маєтностей та скасовувалось попереднє правління [7, с.114]. У повітах одночасно з палатою були створені окружні правління. Чернігівська губернія в адміністративному відношенні була розділена на 12 округів [8, с.8-13]. Також було зменшено кількість волостей. У 1851 р. в Чернігівській губернії нараховувалось 50 волостей і Беловезький округ, в якому проживали колоністи. На кожен із 12 округів губернії тепер у середньому припадало лише по 4-5 волостей. Проте до Конотопського, Сосницького, Городницького округів входило по 3 волості, до Борзенського і Новгород-Сіверського - по 6 [9, с.11-13].

Керувало у кожній волості правління на чолі з волосним головою. Волосні сходи склалися із сільських старшин і виборних домогосподарів кожного населеного пункту. При волосних правліннях були утворені волосні суди або розправи. Вони розглядали цивільні та незначні кримінальні справи.

Кількість населення однієї волості збільшувалось з 3 до 6 тис. ревських душ чоловічої статі. Але вже через декілька років після реформи у окремих волостях кількість населення була набагато більшою за визначені законом розміри. У Понорницькій волості Кролевецького округу у 1851 р. проживало 7 376 осіб чоловічої статі, у Сачковській волості Новозибківського округу - 7 291 осіб і т.д. Проте залишились і невеликі за населенням волості, такі, як Жукинська волость Остерського округу (3 613 осіб чол. статі), Голубовська волость Новозибківського округу (3 169 осіб), Беловезький округ Борзенського округу (831 особа колоністів) та ін. [10, с.11-13].

Волость складалась із декількох суміжних сільських товариств, якщо вони були розсіяні на великій відстані, то кордони волості скорочувались так, щоб відстань населених пунктів від волосного центру не перевищувала 40 верст або двох днів дороги. До волості були приписані суміжні державні незаселені і пустопорожні землі і оброчні статті, виключаючи лісові [11, с.545].

Законодавством заборонялось розчленовувати поселення на декілька сільських товариств, але дозволялось об'єднувати в одне сільське товариство декілька сусідніх малолюдних поселень з тим, щоб відстань між різними населеними пунктами складала близько 15 верст, а загальна кількість досягала 1 500 ревських душ. Всього у Чернігівській губернії у 1853 р. було 259 сільських товариств [12, арк.12].

У зв'язку з початком Кримської війни, з метою економії видатків на місцеві потреби, в Чернігівській губернії була знову проведена адміністративна реформа. Усього ж внаслідок реформи в Чернігівській губернії було скорочено значну частину сільських товариств, залишилось 42 волості і 4 окремі товариства на праві волостей з чисельністю 625 тис. душ обох статей. В цілому на кожну волость припадало в середньому близько 13 тис. душ [13, арк.14]. Отже, в результаті змін у Чернігівській губернії протягом шестидесяти років кількість волостей було скорочено більш ніж у 2 рази.

Згідно з реформою 1861 р. для поміщицьких селян була створена система управління за зразком державних селян. Незважаючи на чисельні відмінності у складі волосного правління, виборча система залишилась та ж. Поряд із цим зазнавало реформування самоврядування державних селян. 5 березня 1861 р. Олександр II підписав указ про застосування основних засад положень 19 лютого щодо селян, які проживали на казенних землях. У зв'язку з цим почалась розробка нового проекту реформи самоврядування у державних селян. У Чернігівській губернії знову були відкриті 10 волосних правлінь [14, арк.1874-1875].

Згідно указу Сенату від 15 лютого 1866 р. селяни вилучались із відання Міністерства державних маєтностей і передавались у відання загальних губернських, повітових і місцевих селянських установ [15, §725]. Запровадження реформи державних селян покладалося на губернські в селянських справах присутствія. Чернігівським губернським присутствієм було утворено 196 нових волостей з розділенням їх між 35 мировими дільницями [16, с.119]. Процес реформування волостей тривав і надалі. В 1876 р. при загальній площі губернії в 45 622 кв.верст або 4 752 363 десятини вже було 175 волостей, в середньому на 1 волость приходилось по 260 кв.верст або по 27 159 десятин [17, с.117].

Як адміністративно-територіальна одиниця, волость існувала до 1923 р. Вони були ліквідовані постановою ВУЦВК від 1 лютого 1922 р. «Про адміністративно-територіальний

поділ України» [18, с.302-303]. У результаті проведеної реформи в Чернігівській губернії замість 12 повітів виникло 5 округів, а замість 132 волостей - 58 районів [19, с.303].

Таким чином, у Чернігівській губернії волості проіснували 126 років. З часу утворення вони постійно реформувались в сторону зменшення їх кількості та збільшення чисельності населення, що проживала в них. Відповідно до зменшення кількості волостей зменшувались і витрати на їх фінансування. Цим держава послаблювала податковий прес, що лягав на плечі сільського населення.

-
1. *Нестеренко Л.О.* Управління державними селянами в 1 пол. XIX ст. // Сіверянський літопис. - 2005. - №4-5. - С.50-55.
 2. ДАЧО, ф.128, оп.1, спр.2346, 497 арк.
 3. Там само.
 4. ДАЧО, ф.807, оп.1, спр.3, 64 арк.
 5. Там само.
 6. Там само.
 7. *Орлик В.М.* Палати державних маєтностей українських губерній у фінансовій політиці Російської імперії // Український історичний журнал. - 2004. - №2. - С.113-120.
 8. Военно-статистическое обозрение Российской империи издаваемое по Высочайшему повелению при 1-ом отделении Департамента Генерального штаба [сост. Мицевич]. - СПб.: Типография Генерального штаба, Т.12. - Ч.2. Черниговская губерния. 1851. - 183 с.
 9. Там само.
 10. Там само.
 11. *Дружинин Н.М.* Государственные крестьяне и реформа П.Д.Киселёва: В 2 т. - М.-Л.: Издательство АН СССР. - Т.1: Предпосылки и сущность реформы. - 1946. - 636 с.
 12. ДАЧО, ф.159, оп.1, спр.129, 46 арк.
 13. Там само, спр.138, 38 арк.
 14. Там само, ф.127, оп.13, спр.1911, 2476 арк.
 15. Сокращение и изменение Министерства Государственных Имуществ // Собрание законов и распоряжений правительства за 2 полугодие 1866 г. - СПб., 1867. - С.901-923.
 16. *Бойко В.* Реформа управління державними селянами другої половини XIX ст. в Лівобережній Україні // Сіверянський літопис. - 2000. - №5. - С.117-121.
 17. *Русов А.А.* Описание Черниговской губернии - Чернигов: Типография губернского земства. - 1898. - 123 с.
 18. *Лазаренко В.М.* З історії територіального районування Чернігівщини у 20-х - на початку 30-х рр. XX ст. // Україна і Росія в панорами століть. - Чернігів, 1998. - С.300-309.
 19. Черниговский государственный архив и его филиалы в Нежине и Прилуках. Путеводитель / [ред. П.Я.Кудряшова]. - К.-Л., 1963. - 430 с.